

УДК 930.9.943.7.086

Правове та соціально-економічне становище населення Закарпаття в період утвердження тоталітарного режиму в перші роки визволення (жовтень 1944 – початок 50-х рр. ХХ ст.)

Малець О.О.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету

Малець Н.Б.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Костенко С.А.

кандидат сільськогосподарських наук,
старший викладач кафедри фізичного виховання
Мукачівського державного університету

У статті досліджено правові та соціально-економічні процеси на Закарпатті 1944-50-ті рр. У роботі проаналізовано значення ідеології КПРС і практики радянської держави для визначення характеру, змісту і напрямків всієї етнонаціональної і етнокультурної політики в Закарпатті. Дослідивши зміст і характер етнокультурних процесів на Закарпатті в 1944-1945 рр. в середовищі національних меншин, автор визначив вплив етнокультурної політики радянської влади на реальне етнокультурне становище національних меншин, на послаблення їх етнонаціональної свідомості та рівень їх маргіналізації і зросійщення.

Малець А.Е., Малець Н.Б., Костенко С.А. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ЗАКАРПАТЪЯ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ ТОТАЛИТАРНОГО РЕЖИМА В ПЕРВЫЕ ГОДЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ (ОКТЯБРЬ 1944 – НАЧАЛО 50-х гг. ХХ ВЕКА)

В статье исследованы социально-правовые процессы в 1944-50-х годах на Закарпатье. Статья анализирует значимость идеологии коммунистической партии и практики Советского государства определить характер, содержание и направления этнокультурной и этнонациональной политики в Закарпатье. Анализ, содержание и характер этнокультурных процессов в Закарпатской области в 1944-1945 гг. среди национальных меньшинств края. Авторы определили влияние культурной политики Советского правительства в отношении национальных меньшинств края, ослабление их этнонационального сознания и уровень их маргинализации и русификации.

Malets O.O., Malets N.B., Kostenko S.A. SOCIO-LEGAL STATUS OF THE POPULATION TRANSCARPATHIA DURING THE ESTABLISHMENT OF THE TOTALITARIAN REGIME IN THE EARLY YEARS OF LIBERATION (OCTOBER 1944 – BEGINNING OF 50th YEARS XX)

In this the meaning of ideology at CPSU and practice of Soviet state are under analysis for definition of a character, a maintenance and directions of all ethnonational and ethnocultural politics at Transcarpathions. Having defined the maintenance and character at ethnocultural processes at Transcarpathion in 1944-1945 among national minorities, the investigator defined the influence of ethnocultural politics of Soviet authority at the real ethnocultural state of national minorities, at weakening of their ethnocultural consciousness and the level of their marginasation and russification.

Постановка проблеми. Особливості Закарпаття зумовлені тисячолітнім перебуванням краю у складі різних держав, що спричинило значну політичну і культурну ізоляваність від основних територій; своєрідним геополітичним розміщенням на межі з етнічними землями румунів, угорців, словаків і поляків та їх етнодержавних утворень.

Радянська наука ігнорувала вивчення соціально-правових та етнополітичних процесів, зокрема таких як взаємовідносини українців, етнічних і національних меншин Закарпаття з державою та між собою, уникала досліджень проблем їх етнічних і політичних поглядів, орієнтирів етнополітичної поведінки, почуттів, цінностей, сподівань і т. ін. [1, с. 95]. При

цьому старанно замовчувались і обминались такі причини певної етнокультурної відчуженості між представниками різних етносів як-от: відмінності мов і релігій, своєрідний стиль життя і поведінки, стереотипи упередженості до чужих людей і т. ін. [2, с. 114].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Оцінка суспільно-політичного та соціально-правового життя України другої половини 40-х – початку 50-х років, в тому числі й ідеологічних кампаній, піднімалася в узагальнюючих працях «Про минуле – заради майбутнього», «Маршрутами історії», «Сторінки історії України ХХ століття», «Розвиток науки в західних областях УРСР за роки радянської влади», а також монографічних роботах та періодичних статтях І. Кураса, Н. Гордійчука, І. Ляшенко.

Формулювання цілей статті (мета дослідження) – проаналізувати наслідки соціально-правової політики СРСР, та етнополітичний і етнокультурний розвиток Закарпаття в 1940-50-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів (результати дослідження). 37% населення Закарпаття живе в містах (2001). Закарпаття має 11 міст (Ужгород – 116 300 мешканців(2012), Мукачеве – 82 300 (2010), Берегове – 27 200 (2001), Хуст – 32 400 (2001)) і 12 смт. Характер міст Закарпаття – торгово-адміністративний, за останні часи і пром. Міста розташовані на перехрестях повздовжніх і поперечних шляхів, найбільші з них – на пограниччі гір і низовини.

Народне господарство Закарпаття розвинулося залежно від природних умов та від господарської політики тих держав, до складу яких воно входило. Гірська частина Закарпаття, що займає 80% краю, є країною лісового і тваринницького господарства, низовина і підгір'я – рільничою країною з садівництвом і виноградарством. Закарпаття славиться виноробством. Насадження виноградної лози на Закарпатті почалося з III ст. Сьогодні нараховується понад 60 сортів винограду.

До корисних копалин належать насамперед сіль, буре вугілля, ртуть, поліметали, золото, будівельні матеріали (алуніти, доломіт, каолін, барит, бентоніт, цеоліт, діорит, андезит, мармур, перліт, мінеральні фарби), багато мінеральних джерел.

Ці природні багатства були мало використані під час довголітнього угорського панування. Край був економічно і культурно відсталим, сільське господарство не могло розвиватися через малоземелля селян, про-

мисловість – з причини конкуренції корінної Угорщини; капітал був у руках євреїв і угорців.

З різних галузей найкраще розвинене було лише ліс. господарство, бо цих продуктів потребувала обезліснена Угорщина (головним чином на опалення). Укр. селянин поправляв свій бюджет заробітками в лісах, сезонними працями під час жнив в глибині Угорщини й емігрував до Америки.

Сільське господарство і нині є основним заняттям населення (близько 70%), хоч рілля займає лише 21% всієї площі Закарпаття; 23% припадає на сіножаті й пасовища, 50% на ліс. В горах рілля становить ледве 30%, сіножаті й пасовища 27%, а ліс аж 58%; для низовини відповідні числа – 42%, 27%, 24%. Вся засівна площа становить (1956р.) 211 000 га, в тому числі на збіжжеві культури припадало 98 700 га або 45% (на кукурудзу 34300 га або 16,3%, на пшеницю 28400 га або 13,5%, овес 17 100 га або 8,1%), на кормові 60 800 га (29,8%), картоплю 37 500 га (17,8%), промислові, гол. соняшник і тютюн – 8 800 га (4,2%). Низовина і підгір'я – це країна пшениці й кукурудзи, в горах мають перевагу овес, жито і картопля. Порівняно з довоєнним часом зменшилася вся засівна площа (на 10%), далеко більше збіжжева (на 1/3), а площа кормових збільшилася майже в три рази. Велике значення має виноградарство, яке постачає на експорт виноград і білі вина (гол. Осередки – Берегове, Ужгород, Мукачеве, Середнє, Виноградів); площа виноградників збільшилася з 2 900 га 1936р. до 6 700 га 1956р. На експорт працює також садівництво; сади займали в 1956 році 18500 га (1936р. лише 4000 га). З промислових культур найбільше значення має тютюнництво (3 000 га). Порівняно з довоєнним періодом збільшилося поголів'я продуктивної худоби, за винятком коней; 1956 було 32 000 коней (1937 р. – 41 300), 244 000 голів великої рогатої худоби (1937 р. – 219500), 196 000 свиней (82 000), 254 000 овець і 55 000 кіз (1937 р. – разом 132 000). Одночасно інтенсифікувалося тваринництво шляхом запровадження найкращих порід. Тваринництво низовини і передгір'я тісно пов'язане з хліборобством, в горах його кормовою базою є полонини і природні сіножаті. Найбільшим багатством Закарпаття є ліси, що займають площу 526 000 га; основні породи: бук (58% ліс. площі), смерека (29%), дуб (7%), ялиця (4%).

Ліс і деревообробна промисловість – це основна промисловість краю, яка дає 53% валової продукції і працю 29 000 особам (57% всіх зайнятих в промисловості); 1956р.

випродуковано 2,6млн м³ деревини і 0,7 млн пиломатеріалів. Майже вся продукція деревини перероблялася на місці, на численних, здебільшого деревообробних, підприємствах, розвинених по всьому Закарпаттю; найбільші деревообробні комбінати є в Сваляві, Тересві, Рахові; лісохімічні заводи в Сваляві, Великому Бичкові, Перечині; картонний завод в Рахові. Меблева промисловість (сировиною є переважно букове дерево) розвинена головно в Ужгороді, Мукачеві й Берегові.

Виробництво електроенергії мало розвинене (1955 р. – 134 млн квт, нині багато більше), зокрема зовсім недостатньо використані багаті водні ресурси (найважливіші гідроелектростанції – Ужгородська і з 1956 р. Терембле-Ріцька). Тільки після другої світової війни розпочато видобуток бурого вугілля і 1955 р. досягнуто досить високої продукції – 460 000 т (с. Ільниця в Іршавському районі). Кам'яну сіль видобувають здавна в Солотвині; за чеської влади видобуток модернізовано й піднесено до 170 000 т щорічно (основне місце видобутку в Чехословаччині); близько 332 000 т (1956 р.). Досить велике значення має промисловість будівельних матеріалів (видобуток андезитів, туфів, мармору; цегляно-черепична промисловість). Дрібна харчова промисловість і постала щойно після війни легка промисловість (швейна, трикотажна, взуттєва) розвинені в більших містах (найважливіші об'єкти – тютюнова і трикотажна фабрики в Мукачеві). Ще й нині має значення кустарна промисловість, зокрема художня – вишивкарство, дереворізьба на Гуцульщині. Промисловість скупчена переважно в південно-західній частині Закарпаття, через що ще більше поглиблюється різниця між цією багатшою частиною краю і біднішою – гірською.

Закарпаття має 580 км залізничних шляхів (без вузькоколіїних) і 2 740 автомобільних шляхів з твердим покриттям (1955 р.).

Найбільше значення мають тепер три поперечні залізничні лінії, що зв'язують через карпатські перевали – Ужоцький, Верецький і Татарський Закарпаття з усією Україною, натомість підрядне значення має повздовжня лінія (Пряшів – Чоп – Хуст – Рахів), що сполучає Закарпаття із заходом і 1920–45 рр. була головною магістраллю Закарпаття.

Сильно збільшився автомобільний транспорт, який має на Закарпатті більше значення, ніж в інших частинах України; найважливіші відтинки: Ужгород – Мукачеве – Берегове, магістраль Ужгород – Хуст – Ясіня; поперечні лінії: Ужгород – Ужок – Львів, Мукачеве – Сва-

лява – Стрий – Львів, Хуст – Міжгір'я й інші; повздовжні гірські шляхи: Перечин – Свалява, Нижні Ворота – Міжгір'я й інші.

Численні рішення і постанови партійних і державних органів, політичні та ідеологічні репресії, голодомори (1946–1947 рр.), провокації, компромати, брехливі обіцянки, фальсифікація історії, русифікація, насильницьке нав'язування комуністичної ідеології, залучення населення Закарпаття до співучасті у придушенні національно-визвольних рухів в Угорщині (1956 р.), Чехословаччині (1968 р.), Афганістані (1980–1989 рр.) та інде [3], засвідчили як комуністи, в тому числі й закарпатські, руйнували етнопсихологічні особливості українців, виховували етнічних маргіналів, вірогідних носіїв безнаціональної російськомовної «советської культури» [4, с. 74–75]. При цьому замовчувалось, що вже в січні 1949 р. під керівництвом Міністерства внутрішніх справ було створено збірні пункти для виселення з області. У відповідності до планів насильницьких переселень 7.09.1951 р. уповноважений ЦК КПУ склав спеціальну довідку для МВС, з якої випливало, що із Закарпаття планувалось переселити 2023 господарства (8179 чоловік), а було переселено 500 сімей (1950 чоловік). На 24.02.1952 р. із західних областей України лише в Чечню, тодішню Грозненську область, було переселено 689 чоловік, із них 71,4% (492 чол.) були переселенцями із Закарпаття. Водночас, ламаючи опір насильницькій колективізації, радянські власті на 25.12.1952 р. зселили з присілків і хуторів 885 господарств. Крім того, повсюдно закривались монастирі і церкви, йшла ліквідація греко-католицької церкви (було ув'язнено 128 священників, а 126 під тиском репресивних органів перейшли до православ'я), велись насильницькі оргнабори на лісозаготівлі до Росії, молоді – на шахти Донбасу і т. ін. [5, с. 79–80, 83–85, 379, 381, 384, 437]. Усі багаточисленні злочини проти українців та інших етносів ідеологи КПСС кінця 1980-х років та нинішні комуністи називають лише «деформаціями» ленінської національної політики.

Перші роки визволеного народу Закарпаття були спрямовані на ліквідацію засад капіталістичної експлуатації і феодално-поміщицьких пережитків [6, с. 36].

Були конфісковані поміщицькі землі, безземельним і малоземельним селянам було передано безкоштовно 59200 га землі. Понад 1000 селянських господарств, що задихалися від безземелля в гірських округах, одержали достатні земельні наділи в родючих

долинних округах. Націоналізовано велику промисловість, транспорт, засоби зв'язку, банково-кредитову систему, великі торговельні підприємства, учбові заклади, установи охорони здоров'я та культури. Робітники, селяни та інтелігенція Закарпаття провадили значну роботу по ліквідації шкоди, заподіяної угорськими загарбниками. Велику допомогу надала їм в цьому Радянська Україна. Навесні 1945 р. було завезено в Закарпаття для продовольчих потреб населення 96 000 ц зерна, з яких 32 000 ц безкоштовно. Крім того, було виділено селянам безкоштовно 87600 ц посівного матеріалу. Також подано допомогу в 1946 р. насінним матеріалом бідняцько-середняцьким господарствам – понад 1000 ц. Велика матеріальна допомога надавалася промисловості завозом сировини, палива і допоміжних матеріалів [7, с. 43-49].

Внаслідок проведених організаційно-відбудовчих заходів відновило роботу 250 підприємств, в яких працювало понад 20 тис. робітників. Залучалися до утворення підприємств легкої промисловості, якої раніше не було в Закарпатті, організовувалися артілі промислової кооперації. У 1945 р. підприємства Закарпаття випустили майже на 20 млн. крб. продукції і лісоматеріалів, меблів, хімікатів, металовиробів, цигарок, спирту. На 1946 р. програма виробництва значно збільшувалася величезна організаційна й матеріальна допомога, яка повсякденно надавалася Радянським урядом і більшовицькою партією господарському, культурному будівництву Закарпатської області, знаходила живий відгук у трудящих Закарпаття. Робітники, селяни та інтелігенція Закарпаття активно залучалися до будівництва радянських органів влади, брали творчу участь у відбудові й розвитку господарства. Своє схвалення політики Радянського уряду, який забезпечив реалізацію їх національних і соціально-правових сподівань, свою довіру більшовицькій партії трудящі Закарпаття продемонстрували на виборах у Верховну Раду СРСР, що відбулися 19 лютого 1947 р. З метою забезпечення всебічного розвитку господарства Закарпатської області та зростання добробуту її населення йдеться в постанові Ради Міністрів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У, зокрема говорилося:

1. Рада Міністрів УРСР і Центральный Комітет КП(б)У вважають основним завданням міністерств і центральних організацій УРСР, Закарпатського обласного виконавчого комітету і обласного комітету КП(б)У в галузі про-

мисловості – відновлення та забезпечення нормальної виробничої діяльності всіх націоналізованих підприємств і дальше розгортання промислового виробництва для задоволення місцевих потреб на основі якнайповнішого використання місцевої сировини та створення надійної власної паливно-енергетичної бази.

2. Затвердити на 1946 р. загальний обсяг промислового виробництва по республіканській та місцевій державній промисловості Закарпатської області в сумі 42,7 млн. крб. (в незмінних цінах 1926/27 р.) і по промисловій кооперації в 10,6 млн. крб. (в незмінних цінах 1932 р.), а також випуск основних виробів. Розгорнулося будівництво потужної Тереблеріцької ГЕС в Закарпатській області. Соціалістичні перетворення у сільському господарстві починалися з відбудови державних МТС. Одразу після вигнання окупантів на ці цілі було виділено понад 100 млн. руб., в результаті чого навесні 1945 р. розгорнули свою діяльність 152 МТС [8, с. 51-59].

За постановою РНК УРСР від 4 березня 1945 р. були створені невластиві для цього регіону земельні товариства, а при них – супряги. Супряги надавали допомогу безкінним господарствам в обробку землі. Земельні товариства створювали зерноочисні і злучні пункти, громадські кузні. У 1944 р. почали працювати ініціативні групи з селян для відновлення довоєнних і організації нових колективних господарств. На початку 1945 р. в регіоні налічувалося 24 колгоспи, а ще через рік – 177. У 1946 р. виникли перші колгоспи в Закарпатті. У ці роки організація колгоспів здійснювалася на майже добровільних засадах. Селяни заохочувалися до вступу в колгоспи різноманітними пільгами. Широко практикувалися поїздки селянських делегацій у добре налагоджені господарства східних областей з метою пропаганди досягнень колгоспного ладу.

У середині 1948 р. в Кремлі вирішили, що підготовчий період слід завершувати. Селянські господарства раптом відчували колосальний тиск держави, особливо з податкового боку, який підштовхував їх до об'єднання в колгоспи. Через рік, на початок липня 1949 р. в колгоспи об'єдналося 60 відсотків господарств, ще через рік – 91 відсоток. На базі поміщицьких маєтків і монастирських господарств було створено до 30 радгоспів і дослідних станцій. Процес індустріалізації у «возз'єднаних» землях мав свої особливості [9, с. 41-47].

По-перше, значно вищі, ніж у східних регіонах УРСР темпи промислового розвитку. Якщо

1940 р. підприємства західних областей становили 4,7% загальної кількості підприємств України, то 1949 р. – вже 12,6% (у важкій промисловості – відповідно 8,1 і 16,8%).

По-друге, суттєві якісні зміни в традиційних галузях західноукраїнських областей. Якщо раніше лісова промисловість краю вивозила за межі регіону майже всю лісову сировину в непереробному або напівпереробному стані, то тепер її продукція стала базою для розвитку місцевих галузей – деревообробної, паперової, хімічної (Ужгородський меблевий і Мукачівський меблевий комбінати, Свалявський лісохімічний завод).

По-третє, поява нових галузей промисловості: машинобудівної та приладобудівної – на Львівщині та Закарпатті.

Помітний прорив у промисловому розвитку західноукраїнських земель супроводжувався і негативними чинниками. Скроєна за сталінською моделлю індустрія краю переймала й успадковувала традиційні її вади: диспропорційний розвиток, що виявлявся у відставанні легкої та харчової галузей промисловості, домінування кількісних показників над якісними, відсутність закінченого технологічного циклу, залежність від союзного центру.

Економічна модернізація потребувала значної кількості освічених кваліфікованих робітників. Тому велика увага під час перетворень у західноукраїнських землях приділялася питанням освіти. Активна боротьба з неграмотністю, розширення мережі початкової та вищої освіти давали змогу радянській владі не тільки завойовувати симпатії західних українців, а й створювати передумови для появи нового покоління західноукраїнської інтелігенції, спираючись на яку можна було б значно посилити свій вплив на місцеве населення.

Згідно перепису, станом на 31 грудня 1938 р. в Закарпатті проживало майже 840 тис. чоловік. З них українці склали 62,2% (522480 тис. чол.), угорці 16% (134400 тис. чол.), євреї 13,1% (110000 тис. чол.), чехи і словаки 4,8% (40320 тис. чол.), німці 1,9% (15960 тис. чол.), інші 2% (16800 тис. чол.) [10, с. 37]. За приблизними підрахунками в 1946 році в області проживало 776 тис. чоловік, з них українці склали близько 68%. За оцінювальним переписом станом на 1 січня 1948 р. в області проживало майже 799 тис. чоловік. Наведені матеріали свідчать, що за час з 1938 по 1948 рік населення Закарпаття зменшилось на 41,1 тис. чол. І це незважаючи на угорську окупацію, в часи якої в концтаборах і в'язницях опинилось 183395 чол., із них 114980 (в тому

числі 80 тис. євреїв) була знищена [11, с. 15; 12, с. 6]

Поширення на Закарпатті діяльності військової адміністрації радянської армії також викликала певні зміни як в етнічному складі населення краю, так і в його розміщенні. Вже 13 листопада 1944 р. військова рада 4-го Українського фронту віддала розпорядження виявляти і відправляти до таборів військовополонених чоловіків-угорців і німців віком від 18 до 55 років. На 16 грудня 1944 р. було відправлено до Свалявського і Старосамбірського таборів 22951 чоловік, з них 8564 не мали жодного відношення до військової служби. Упродовж 1944–1945 рр. до таборів військовополонених було відправлено понад 70 тис. угорців. Водночас Народна Рада Закарпатської України 15 січня 1945 р. прийняла рішення про виселення з краю так званих «сейкельських дорожніх робітників», яких завезли угорські окупаційні власті для побудови котеджів для угорських переселенців [13, Т. IV, с. 162; 10, с. 94–96]. Крім того, понад 30 тис. закарпатських українців добровільно, обманом чи примусом було залучено до лав радянської армії [14, с. 132] і після дво-тритижневої військової підготовки відправлено на передові лінії фронтів.

Певні зміни в етнічному складі населення краю відбулись і в результаті підписання між СРСР і Чехословаччиною договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. В результаті обміну (оптації) населенням, за даними радянських властей, із Закарпаття до Чехословаччини понад 10 тис. чоловік [15, с. 74–75; 16, с. 52], а за нашими підрахунками, як вже зазначалось, понад 24 тис. чоловік.

Місцеві православні священники – москвофіли та русофіли всіх відтінків і напрямків, виступаючи з позицій «общерусскости», великоросійського шовінізму і українофобії, спробували домогтись включення Закарпаття до складу СРСР як окремої «Карпаторусской Советской Республики», а не як складової частини УРСР. Вони 18 листопада 1944 р. направили листа Й. Сталіну. Приписавши собі право говорити від імені українців Закарпаття, перекинувши факти, історичні події та етнічні реалії, вони наполягали на тому, що в Закарпатській Україні «...живет исконное русское племя», «...сам народ именует себя: карпаторос», «...наш народ русский», «...наши матери не рождали нерусских сыновей», «с названием: Украина, украинский наш народ позначомлен... интеллигенцией, пришедшей из Галичины», що ніби-то українство в Карпатській Русі з 1939 р. вело роботу «...в

пользу Германии, на ущерб всем славянам, а особенно Советскому Союзу», що «...население Карпатской Руси поставилось против украинской идеологии вообще», що «...наш народ никогда не разделял и не соглашался с идеологией галицких, ук-раинствующих», що «У нас все знают, что от Карпат до Владивостока и Кремля все русская земля» і т. ін. [17, с. 61–62].

Спроби емігрантського чехословацького уряду встановити свій контроль на Закарпатті не мали успіху через протистояння комуністів і радянських військових властей. Останні вже 11 листопада 1944 р. заборонили чехословацьким представникам брати участь у зборах представників українських комітетів, навіть заарештували прихильних до Чехословаччини членів народних комітетів [15, с. 39–41].

Реальна влада в Закарпатті впродовж жовтня 1944 – червня 1945 рр. була в руках місцевих народних комітетів, до яких входили представники різних політичних партій та в руках радянських військових органів. Останні вдавали, що не втручаються у справи органів місцевого самоврядування. Найпоширенішою формою цієї роботи було звільнення з посад чиновників, які скомпрометували себе своєю співпрацею з угорськими окупаційними властями, судові процеси над тими прихильниками угорського режиму, які допустились політичних і кримінальних злочинів. При цьому правосуддя здійснювали окружні суди старого зразка, які відстоювали незалежність юрисдикції [15, с. 37].

Рух за возз'єднання і створення оргкомітету по скликанню з'їзду народних комітетів був започаткований листом Ужгородського народного комітету до Мукачівського і Хустського окружних народних комітетів від 8.11.1944 р. Але ініціативу по його реалізації перехопили комуністи, які, спираючись на підтримку політвідділу 18-ої армії, вже 19.11.1944 р. створили організаційну комісію, яка прийняла рішення провести Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 р. в Мукачеві. Зразу ж була розгорнута пропагандистська і практична робота по підготовці з'їзду. Численні мітинги на підтримку возз'єднання в містах і селах приймали рішення і резолюції з вимогами: возз'єднати Закарпатську Україну з своєю матір'ю – Україною [14, с. 137–139; 18, с. 44–45].

Упродовж тижня було проведено компанію по виборах делегатів, а 26 листопада 1944 р. в м. Мукачеві було проведено з'їзд Народних

комітетів. Делегатами з'їзду було 663 чоловіка, з них українці склали понад 96,5%. За підрахунками М.Трояна на з'їзді лише 243 (36,6%) делегати були комуністами. Серед делегатів з'їзду було 5 колишніх учасників Всезакарпатського з'їзду в м. Хусті 21 січня 1919 р., що вже тоді прийняв рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною та чимало колишніх просвітян [13, с. 41–51].

Нині, в умовах існування незалежності України, окремі з неорусинських і промосковсько налаштованих авторів ставлять під сумнів акт возз'єднання та українську етнічну ідентичність населення Закарпаття. Так, зросійщений виходець із Закарпаття О. Грабарь, який проживає в Росії писав, що «...безглуздя здається історичний акт знищення ісконно руського (русского) обліку населення Закарпатської Русі, насильно перетвореного в українців...» [14]. А колишній заввідділом пропаганди Закарпатського обкому КПСС, палкий прихильник радянського інтернаціоналізму, ставши на позиції політичного нерусинства, твердить, що «... прилучення Закарпаття до України й інтегрування більшості закарпатського населення з етнічно близьким, але не тотожним народом, виявлено не тільки плюси, але й чимало мінусів» [16, с. 105–106].

Рішення про возз'єднання та факт його підтримки понад 250 тис. підписів дорослого населення [19, с. 41] були справжнім актом виявлення української національної свідомості та етнічної самоідентифікації українців краю. Возз'єднання з Україною сприймалося винятковою більшістю населення як здійснення їх мрій і мрії їх батьків жити разом з єдинокровним братом в одній державі.

Першим з'їздом народних Комітетів було обрано Народну Раду Закарпатської України з 17 чоловік. До її складу входило: 7 українців, 7 русофілів, 2 євреї та 1 невизначений. За партійною незалежністю члени НРЗУ розподілялись так: 5 – комуністи, 4 – симпатичні комуністів, 8 – безпартійні. Уже 27 листопада 1944 р. було сформовано уряд Закарпатської України в складі президії та 11 уповноважених [18, с. 64].

З перших днів свого існування Народна Рада та уряд Закарпатської України почали здійснювати поступову советизацію краю. Народною Радою було прийнято ряд директив, а урядом низку рішень за советським зразком, що мали регулювати життя населення краю. Так, було прийнято декрети: про націоналізацію заводів, фабрик, великих земельних маєтків, електростанцій, залізниць, банків;

про створення системи судочинства, прокуратури і народної міліції; про розбудову системи загальної освіти і відкриття університету; про організацію клубів і бібліотек і т. ін.

Особливу підтримку і схвалення населення дістали реформи в налагодженні системи народної освіти. Уже восени 1944 р. почала відроджуватись стара система шкільних навчальних закладів, а в березні 1945 р. вже працювало 560 початкових і 30 неповних середніх шкіл та 6 гімназій. У них працювало понад 2500 вчителів, навчалось більше 100 тис. учнів. Навчання велось українською мовою, а школи національних меншин навчання вели рідною мовою. Всі вчителі проходили короткотермінові курси вивчення української і російської літературних мов, їм читались лекції професорами і лекторами з Києва, завозились українські і російські радянські підручники та інша література [16, с. 88]. Про успішне розгортання народної освіти свідчать дані з Рахівщини, де вже у 1945 р. працювали 54 школи, із них 10 семирічні і 2 середні. У школах району навчалось понад 7,1 тис. учнів. Крім того, близько 1,5 тис. дорослого населення тоді навчалось в школах і гуртках ліквідації неписьменності [20].

Розгорталось і культурне життя в області. Народні комітети налагоджували роботу народних домів і читалень колишньої «Прогресу», хорів, гуртків художньої самодіяльності, спортивних організацій і т. ін. Водночас у краї під керівництвом політруків радянської армії почався цілеспрямований наступ проти української греко-католицької церкви. Його очолив відомий москвофіл П. Лінтур, який був одним із заступників голови НРЗУ. З його ініціативи 24.03.1945 р. НРЗУ прийняла декрет, що спрощував перехід з католицької церкви до православ'я, а 15.04.1945 р. «Постанову про вільну зміну релігії» [21, с. 90, 113]. Постанова і декрет дали підстави православним священикам та їх союзникам комуністам інсценувати «масовий перехід» до православ'я, відбирати в греко-католиків храми, монастирі, землі, виганяти з сіл священиків і т. ін.

Особливе здивування і осуд українців Закарпаття викликало прийняття декрету НРЗУ №19 від 15 липня 1945 р. «Про запровадження попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання». У ньому наголошувалось, що «...всі періодичні і неперіодичні видання, що виходять на території Закарпатської України, підлягають попередній цензурі», а водночас встановлювались санкції за його порушення [21, с. 13]. Того ж дня було видане

спеціальне розпорядження №7 Уповноваженого НРЗУ І.Керчі «Про конфіскацію та вилучення всіх чужих видань». У ньому вимагалось «... негайно провести ревізію шкільних бібліотек і приміщень та вилучити з них всі шкільні підручники, белетристику і наукову літературу, написану на чужих мовах, ... конфіскувати старі видання без огляду на те, на якій мові і де вони видавались» [21, с. 14]. У цей контекст вписувалось і рішення з'їзду педагогів Закарпатської України від 23.12.1944 р., в яких зазначалось: «... навчання в школах необхідно будувати за принципом радянської педагогіки» [22, с. 33] та вимога «... усунути з роботи всіх тих, що зрадили народ, його інтереси і були на службі в окупантів, носіїв фашистської ідеології та буржуазного націоналізму всіх відтінків» [23].

Разом із створенням 18.12.1944 р. спеціального суду та слідчої комісії при НРЗУ почала здійснюватись і радянська система покарань. Їх головним завданням, як писав Евсеєв, було придушення опору скинутих експлуататорських класів, ліквідувати фашистських агентів – українських буржуазних націоналістів, які ніби то обманним шляхом пробрались до керівних органів народної влади [24, с. 112]. Першими жертвами цього «правосуддя» стали колабораціоністи – карпатоукраїнські «мадярони», які займали високі посади за окупації. Серед них були А. Бродій, М. Дешко, С. Фенцик, А. Ільницький та інші [24, с. 76–77]. Після них настала черга українських націоналістів, яким виносились смертні вироки та тривали терміни ув'язнення. Уже восени 1944 р. були арештовані Ю. Бращайко – колишній міністр Карпатської України, Д. Климпуш – комендант «Карпатської січі» і його брати Іван та Василь, Ф. Ревай – голова Українського Національного Об'єднання. Починаючи з серпня 1945 р., після підписання угоди між СРСР і ЧСР про включення Карпатської України до складу Української РСР, Закарпаттям прокотилася хвиля арештів, переслідувань, репресій над усіма, хто викликав підозру, або опирався владі. Переслідування викликали опір, активізували діяльність ОУН-УПА. Так, влітку 1945 р. в самому центрі Ужгорода було здійснено замах на першого секретаря КП(б) У Микиту Хрущова. Останній лише випадково залишився живим. На території Закарпаття в 1945 р. органи МГБ і МВД зафіксували 28 проявів антирадянських виступів. Значна частина цих виступів пов'язувалась із проникненням на територію Закарпаття невеликих відділів УПА із Дрогобиччини, що проникли в глиб

області і там вели національну виховну роботу серед місцевого населення. Тим часом власті продовжували арешти. У 1945 р. вони заарештували президента Карпатської України А. Волошина та міністрів його уряду С. Клочурака, Ю. Перевузника, М. Долина, студентів Празького університету Василя і Георгія Бісунів, літератора і педагога В. Бірчака, братів Юрія, Миколу, Дмитра Бандусяків, П. Яноша з Голубино, М. Габовду з Лучок та ін. У 1947 р., в м. Києві заарештували поета і письменника А. Патруса-Карпатського. У 1949 р. в Празі заарештували учасника українського національного руху І. Ковача, а в Медзілаборце (Словаччина) – адвоката С. Юськіва. Серед арештованих опинились навіть делегати І з'їзду народних комітетів Закарпатської України журналіст Й. Бойчук та організатор загонів «січових стрільців» на Перечинщині І. Цмур та багато інших. Всім їм висувались стандартні звинувачення в українському буржуазному націоналізмі, участі в антирадянських українських націоналістичних організаціях, шпигунстві і т. ін. [25, с. 25–28; 26, с. 28–31; 27, с. 163–179; 28, с. 2–3].

Возз'єднання Закарпаття з Україною викликало хвилю патріотичного піднесення, прискорило масове утвердження української національної свідомості, відчуття єдності з усім українським народом. У ході консолідації закарпатоукраїнців у складі української нації природно і невимушено йшло сприйняття етноніму «українець», що в народній свідомості ототожнювався з етнонімом «русин». Таке ототожнення названих етнонімів остаточно утвердилось у краї ще в 20–30-ті рр. ХХ ст., а вперше офіційно український (руський) етнічний характер краю проголосила Карпатська Україна. Радянські власті в 1945–1946 рр.

не ліквідували русинського народу й етноніму «русин», а лише офіційно визнали і утвердили ту заміну етноніму, яка відбулась на Закарпатті у 1938–1939 рр. З огляду на всі ці процеси стали незрозумілими дії НРЗУ. Осуд у населення викликали переслідування греко-католицької церкви, арешти українських патріотів, зокрема студентів і учнів старших класів, вилучення національно-патріотичної літератури, переслідування за читання книг, виконання пісень, читання поезій українсько-патріотичного змісту і т. ін.

Висновки. Радянізація західних областей України надто дорого обійшлася місцевому населенню і всьому українському народу. Значною мірою вона здійснювалася силами кадрів, що надсилалися зі східних областей. Відголоски багаторічного жакливого протистояння відчуваються навіть через півстоліття, у наші дні.

Процес відбудови у «возз'єднаних» районах УРСР проходив набагато складніше, ніж на сході республіки. Загалом період з жовтня 1944 до червня 1946 р. – це час невизначеності державно-політичної належності і правового статусу Закарпаття. Радянські військові власті та місцеві комуністи ще діяли обережно, а процеси соціалізації суспільно-економічного життя краю, ще навіть чітко не проглядалися. Хвиля національно-патріотичного піднесення, викликаного возз'єднанням, спиралась на загальноукраїнську культурно-історичну традицію соборності, однозначно сприймала і тлумачила місцеві культурно-побутові традиції в загальноукраїнському контексті. Все це прискорювало прилучення закарпатських українців до культурно-історичних надбань українства, полегшувало процеси етнонаціональної самоідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гроздова І.Н. Етнічна специфіка венгров Закарпаття // Карпатський збірник. – М., 1972. – С. 95–107.
2. Граціанська Н.Н. Сучасні культурно-бытові процеси у словаків Закарпаття // Карпатський збірник. – М., 1972. – С. 108–115.
3. Тиводар М. Етнічні процеси і традиції міжетнічного спілкування в умовах радянського Закарпаття // Газ. Карпатський голос. – 1996. – №2. – 25 січня – 7 лютого; №3. – 8–21 лютого; №4. – 22 лютого – 3 березня.
4. Тиводар М. Ідеологічне чаклунство над культурою (що дісталось нашим дітям) // Закарпаття: народознавчі роздуми. – Ужгород, 1995. – С. 65–84.
5. Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе. – К., 1998. – 834 с.
6. Вегеш М. М. Карпатська Україна. Документи і факти : Монографія М.М. Вегеш – Ужгород: Карпати, 2004. – 432 с.
7. Литвин В.М. Україна в першому повоєнному десятилітті (1946-1955) / В.М. Литвин. – К., 2004. – 239 с.
8. Гранчак І.М., Пальок В.В. Містонад Ужем. Іст. нарис. Ужгород «Карпати», 1973. – 138 с.

9. Герасименко М.П., Дудикевич Б.К. Борьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. – К., Держполітвидав УРСР, 1960. – 145 с.
10. Копчак В.П., Копчак С.И. Население Закарпатья за 100 лет (1870–1970). – Львов, 1977. – 181 с.
11. Радянське Закарпаття за 35 років. Статистичний збірник. – Ужгород, 1980. – 89 с.
12. Шляхом Жовтня. Нарис історії Закарпаття. – Ужгород, 1973.
13. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – 84 с.
14. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980.
15. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до радянської України 1944–1945. – К., 1992. – 77 с.
16. Магочі П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994. – 295 с.
17. Великому вождю Советского Союза товарищу Иосифу Виссарионовичу Сталину // Чорна книга України. – К., 1998. – С. 61–62.
18. Троян М.В. Того дня зійшло сонце возз'єднання. – Ужгород, 1979. – 123 с.
19. Маркусь В. Політична і державно-правна еволюція українського Закарпаття. – Ужгород, 1993. – 78 с.
20. Украинские Карпаты. Культура. – К., 1989. – С. 21–23.
21. Вісник Народної Ради Закарпатської України. – 1945.
22. Гомонай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Ужгород-Київ, 1988. – 124 с.
23. Газ. Закарпатская Украина. – 1944. – 27 декабря.
24. Евсеев И.Ф. Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944–1945 гг.). – М., 1954. – 109 с.
25. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України // Карпатський край. – 1999. – № 1–3. – С. 25–31.
26. Хланта О., Хланта І. «Ми українці» // Карпатський край. – 1999. – № 1–3. – С. 27–34.
27. За Українське Закарпаття. – Ужгород, 1994. – 186 с.
28. Ситник О. Українська Повстанська армія на Закарпатті. – К., 1997. – 38 с.